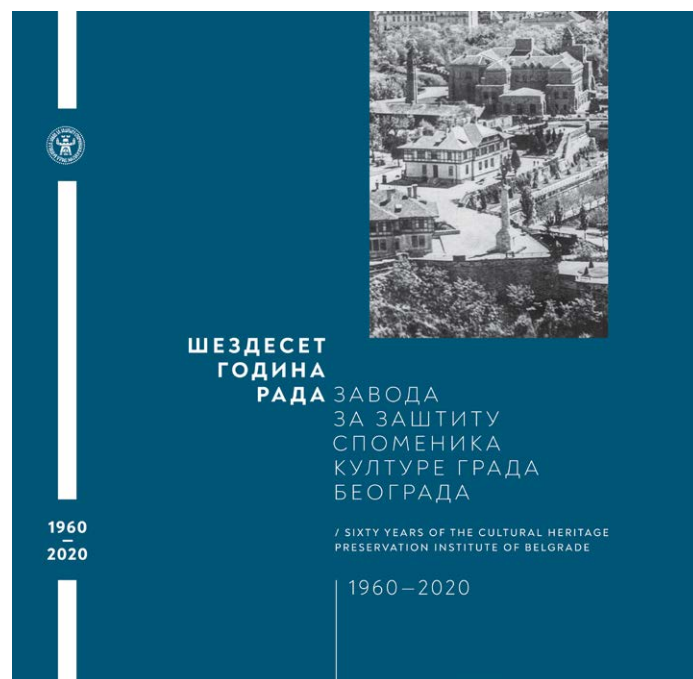

ПРИКАЗ МОНОГРАФИЈЕ: *ШЕЗДЕСЕТ ГОДИНА РАДА ЗАВОДА ЗА ЗАШТИТУ СПОМЕНИКА КУЛТУРЕ ГРАДА БЕОГРАДА 1960–2020.*

МАРИНА НЕШКОВИЋ

У оквиру обележавања значајног јубилеја – шест деценија рада, Завод за заштиту споменика културе града Београда представио се јавности обимном, двојезичном монографијом, у којој су на 400 страна текста и илустративних прилога – архивских докумената, планова, извода из пројеката, фотографија и цртежа – приказане околности у којима је Завод основан, путеви којима је пролазио и трагови које је оставио у култури града Београда и у заштити наслеђа. Како је на почетку књиге, уместо увода записано, ова монографија је *иако мали запис у времену, драгоцено језиро њодашака о најважнијим њодухвајшима у очувању њресџионичке њрадишџељске башишине за њенерације које долазе*. На кратки уводни текст надовезује се реч уредника Оливере Вучковић, историчара и директора Завода, у којем је представљена укупна делатност установе, с посебним акцентом на активности у последњих пет година, која обухвата радове на утврђивању непокретних културних добара, израду пројеката и праћење конзерваторско-реставраторских радова на техничкој заштити, објављивање часописа и других публикација, одржавање научно-стручних конференција о културном наслеђу, популаризацију наслеђа кроз одржавање бројних изложби, као и сарадњу са градским и републичким институцијама, научним и образовним установама.

За установе заштите споменика културе може се слободно рећи да су међу оним установама које обједињују најсложеније, разнородне послове и обављају делатност од изузетног значаја за културу једне земље, окупљајући стручњаке различитих профила. Истрајати у таквом послу шест деценија и остварити резултате какве је Завод за заштиту споменика културе града несумњиво и видно остварио на целој територији града Београда за коју је основан и о којој брине – велики је успех.

Монографија је конципирана на начин да рад Завода прикаже кроз сваку од шест деценија постојања, које су представљене уводним текстом и са по десет изабраних пројеката, формирајући на тај начин заокружено поглавље. Пројекти који илуструју сваку деценију изабрани су зналачки тако да потврђују суштину деловања установе у датом временском раздобљу, преплићу се са основним текстом, надограђују га и потврђују. Увод у ова поглавља, под називом *Почеци заштите споменика културе у јослерайној Југославији*, сажет је приказ установљавања правно засноване заштите споменика културе и формирања првих институција, којим аутор текста Вера Павловић Лончарски, историчар уметности,

савременик рада Завода дуги низ година, једно време и као директор, упознаје читаоца са околностима које доводе до оснивања Завода за заштиту споменика културе града Београда, 27. маја 1960. године.

Прво поглавље – прва деценија, окарактерисана као период стварања темеља институције, обухвата време од 1960. до 1970. године, у којем су дефинисани основни циљеви рада: рекогносцирање терена, истраживање, документовање, валоризација и заштита културног наслеђа кроз извођење конзерваторских радова. Посебно значајно за спровођење ових циљева било је стварање документације и то је вршено кроз вођење регистра и досијеа о споменицима културе, формирање и стално ажурирање планотеке, фототеке и хемеротеке. Да би се приступило тако дефинисаним активностима, читав корпус непокретних и покретних споменика културе с подручја града Београда разврстан је у четири фонда: Фонд археолошких споменика културе, Фонд архитектонског културног наслеђа, Фонд јавних скулптуралних споменика и Фонд збирки и предмета у грађанској својини. У оквиру сваког фонда започет је рад на евидентирању, истраживању, валоризацији. Захваљујући

тим првим истраживањима, донета су и прва решења о заштити, која су спречила нека од већ извесних рушења вредних примера грађанске архитектуре 19. века и допринела очувању већих амбијенталних градских и руралних целина. Успех тих пионирских подухвата Завод за заштиту споменика културе града Београда остварио је захваљујући малобројним али изузетним стручњацима који су препознали значај сарадње са другим установама и институцијама, посебно из области урбанистичког планирања, укључивања шире културне јавности кроз формирање комисија за решавање конкретних питања, али и значај публикувања резултата истраживања ради приближавања вредности градитељског наслеђа Београда широј јавности, пре свега његовим житељима.

Примери одабрани да илуструју рад Завода у првом десетлећу сведоче о овим напорима и о постигнутим резултатима. Прво решење о заштити донето је за *Дом Јеврема Грујића*, чиме је обустављена већ донета одлука о рушењу и омогућена санација и реконструкција којом су враћене вредности овом споменику културе. *Кашалој архиепископских објеката на територији града Београда*, публикован под називом *Архиепископско наслеђе града Београда I*, имао је посебан значај као почетак проучавања и представљања грађанске архитектуре. Две урбане целине: *Кнез Михаилова улица* и *Сјаро језиро Земуна* истакнуте су као примери свеобухватног рада Завода на истраживању, валоризацији, правној заштити споменичког наслеђа и заштити кроз урбанистичке планове. Обе целине, иако у то време правно заштићене као споменици културе, у складу с тада важећим Законом о заштити споменика културе, јасно су дефинисане као урбане агломерације и као такве презентоване у одговарајућим публикацијама. *Народно традиционално и рурални амбијент* представљени су на примеру рекогносцирања наслеђа Општине Гроцка, на којој је, поред појединачних објеката који репрезентују особности сеоског стамбеног градитељства, идентификована Грочанска чаршија, као јединствен рурални амбијент на подручју града Београда, која је због својих архитектонских, историјских, етнографских

и социолошких вредности проглашена за споменик културе. У оквиру фонда јавних споменика, који је први пут евидентиран и истражен управо у овом периоду, описани су и први *Конзервативорски радови на јавним споменицима* – Вуку Караџићу, Обелиску у Топчидерском парку и Споменику ослободиоцима Београда 1806. године у Карађорђевој парку. Рад на истраживању Општине Сопот допринео је идентификовању археолошког локалитета за који се после спроведених истраживања утврдило да припада манастиру *Кашаљан*, који је датиран на почетак 15. века, у време деспота Стефана Лазаревића. *Београдска тврђава и њени конзервативорски радови* који су на њој спроведени у првој деценији рада Завода описани су сажето, на начин који упознаје читаоца с јединственим спомеником, чија је заштита била један од кључних разлога за оснивање Завода за заштиту споменика културе. Београдском тврђавом Завод ће се у континуитету бавити током свих шест деценија свога рада те ће сходно томе и радови на Тврђави бити заступљени у овој монографији у сваком поглављу. Од најзначајнијих активности у првом периоду истакнуто је прикупљање и истраживање архивске грађе и доношење Решења о заштити, стварање документације, израда Детаљног урбанистичког плана. Од радова, истакнути су они који су изведени на најугроженијим деловима Тврђаве – као што је статичка санација Небојша куле, и на појединачним објектима – Амаму и Војничкој кујни у Доњем граду, који су после радова добили и нове, савремене намене. Једно од најстаријих здања из фонда архитектонског културног наслеђа, *Божићева кућа*, већ је имала статус заштићеног споменика културе и у њој је био смештен Музеј позоришне уметности. Стање у којем се налазила и јавна намена коју је имала, сврстали су је у приоритете за техничку заштиту. На њој су изведени свеобухватни конзерваторско-рестаураторски радови на санацији од влаге, реконструкцији крова и рестаурацији фасада. *Кафана* ‘?’ као једини репрезентативни стамбени објекат с кафаном у приземљу, из прве половине 19. века, други је пример обнове првобитне архитектуре кроз рестаурацију фасада и целе грађевине. Посебно је истакнута

заслуга Завода да се очува аутентична намена и да се кафани у приземљу прикључи и спрат уређен као ресторан. На тај начин је јавности постао доступан аутентичан ентеријер, чији су елементи откривени током истраживачких радова.

На почетку другог поглавља, које обухвата период од 1970. до 1980. године, објашњене су промене у националном законодавству и међународној правној заштити које су утицале на даљи рад Завода за заштиту споменика културе града Београда, али и свих осталих завода, те је и назив поглавља наступајући период најавио као *Развој конзервативорске делатности*. Увођење појма културног добра, којим је обухваћен читав корпус заштићеног наслеђа, омогућило је његову поделу на споменике културе, просторне културно-историјске целине, археолошка налазишта и знаменита места, на начин који адекватније одражава својства сваког од њих. То је утицало и на његов повољнији третман у процесу урбанистичког планирања, у којем су се у складу с међународним актима, конвенцијама и повељама штитила не само проглашена културна добра већ и вредни амбијенти у старом градском језгру, за које су дефинисани услови уређења и заштите. Уведено је и категорисање на културна добра, културна добра од великог и од изузетног значаја. У складу с новим прописима, читав споменички фонд је преименован и пререгистрован према врсти културног добра. Рад на истраживању и валоризацији ужег подручја града настављен је, а резултат је било проглашење још једне урбане целине – Косанчићевог венца, која је сходно новом Закону и заштићена као просторна културно-историјска целина. Ово сложено мултидисциплинарно истраживање Завод је објавио у истоименој публикацији.

Још једна студија, посвећена подручју Кнез Михаилове улице, већ истраженој и заштићеној целини у претходној деценији, представљена је јавности кроз публикацију и изложбу за које је Скупштина града Београда Заводу доделила *Окћобарску награду*. Велики успех и признање допринели су да у изради Детаљног урбанистичког плана за Кнез Михаилову улицу први пут равноправно учествују конзерватори и урбанисти.

Систематска истраживања народног градитељства настављена су једнаким интензитетом, имајући у виду све већу угроженост и незаинтересованост власника за њихово очување. Уколико није било других могућности, прибегавало се чак и изузетно захтевним мерама премештања на другу локацију. Паралелно са истраживањем народног градитељства рекогносцирана су сеоска гробља и документовани надгробни споменици од којих су највреднији заштићени, као што је споменик на месту погибије деспота Стефана Лазаревића у порти цркве у селу Марковцу. Проучавање београдског Новог гробља, које је окарактерисано као највећа галерија вредних скулпторских дела посвећених значајним личностима Београда и Србије, завршено је проглашењем за целину од великог значаја и израдом урбанистичког плана у који су уграђене мере за његово очување.

У том периоду предузето је и систематско истраживање сакралног културног наслеђа, које је завршено првим пописом фонда са свим подацима и документацијом. Део који се односи на шире градско подручје приређен је и објављен у обимној студији *Црквени споменици на подручју града Београда књига 2*.

Истраживања и радови на Београдској тврђави настављени су и у овој деценији, с тим што је новина у односу на претходни период било формирање Научно-истраживачког пројекта за Београдску тврђаву при Археолошком институту, у оквиру којег су обједињена сва археолошка истраживања на овом споменику и успостављена стална сарадња две институције.

Друга деценија рада Завода за заштиту споменика културе града Београда представљена је избором активности, међу којима су неке већ описане у основном тексту, као што су: Студија и изложба *Кнез Михаилова улица – заштићена наслеђа, уређење простора*, публикација *Црквени споменици на територији града Београда* и заштита народног градитељства са два примера – *Ранчићева кућа у Гроцкој*, која је после радова додељена на коришћење Завичајном музеју Гроцка, и *Кућа њородице Мајић у Вранићу*, на којој је изведен један

од најсложенијих конзерваторских поступака дислокације. И *Београдска тврђава* је представљена кроз синхронизоване радове на археолошким истраживањима и заштити бедема и капија Горњег и Доњег града, Унутрашњег утврђења. Поред ових, изабране су активности које спадају у најсложеније конзерваторско-рестаураторске радове и радове на ревитализацији, не само у овом периоду већ и у читавих шест деценија рада Завода: *Конак кнеиње Љубице*, један од највећих подухвата који је обележио ову деценију, реконструисан је за смештај збирки Музеја града Београда, *Реалка* је реконструисана и адаптирана за потребе Педагошког музеја, а *Прва варошка болница*, већ у функцији Очне клинике, била је предмет пројекта и извођења радова на рестаурацији фасада, којима је здању из 1868. године враћен изглед репрезентативне јавне грађевине. *Манасџир Павловац* је приказан кроз радове на обнови цркве који су уследили после завршених археолошких истраживања у претходном периоду, а *Теразијска чесма*, која је из Топчидера премештена на првобитну локацију, издвојена је као сложени конзерваторско-технички и архитектонско-урбанистички захват.

Од посебног значаја за рад Завода било је формирање *Ојерашиве* 1970. године – посебне групе специјализоване за извођење радова, која ће у тој деценији, али и у наредне две, руководити најсложенијим пословима конзервације, рестаурације, статичке санације и адаптације. Захваљујући томе, Завод је могао самостално да реализује сопствене пројекте, што је било од посебног значаја имајући у виду да су у већини случајева паралелно вршена и прва истраживања, што је често изискивало измене пројекта. У Оперативи су радили највештији специјализовани мајстори старих заната и техника градње, преносећи своје умеће млађима који су долазили.

Велики пројекти, како је насловљено треће поглавље, обележили су трећу деценију рада Завода за заштиту споменика културе града Београда (1980–1990). У том периоду Завод је после двадесет година рада постао установа завидне репутације, не само у области заштите већ и у процесу

доношења одлука важних за развој града, чему је допринео установљен поступак интегралне заштите заснован на новим међународним прописима који су прокламовали заштиту архитектонског наслеђа као један од суштинских циљева просторног планирања и важно обележје културне политике. На тим начелима заснована су систематска истраживања која је Завод спровео на територији општине Стари град, током којих је установљена методологија која је подразумевала теренски рад и формирање евиденционих картона за сваки објекат, архивска истраживања, архитектонске анализе, хронолошке, типолошке, стилске и анализе стања, као основ за валоризацију, али и стално праћење и ажурирање података. Систематски је за израду предлога проглашења за просторну целину истражен и простор Топчидера, а за дефинисање услова за планска документа истражен је велики део Дунавске падине.

У монографији је овај период описан кроз пројекте који су рађени за најрепрезентативнија јавна здања која је требало да добију или су већ имала савремену намену, те су и радови који су на њима предузимани често превазилазили оквир конзерваторско-рестаураторских радова.

Зграда 'Српска круна', некадашњи хотел, реконструисана је за смештај Библиотеке града Београда, што је изискивало деликатан поступак вредновања и третирања најстаријег дела грађевине у склопу новог функционалног решења. Поред статичког осигурања и рестаурације фасада, посебан изазов за пројектанта били су остаци јужне капије римског каструма, откривени током земљаних радова, због чије је презентације формирана мања просторија – *римска дворана*.

За радове на згради Протокола (*Крсмановићева кућа на Теразијама*), Завод је урадио не само уобичајени пројекат реконструкције и рестаурације већ и Главни извођачки пројекат, што је проишло из потребе да се помире потребе новог корисника – Клуба привредника, с конзерваторским принципима које је требало применити на грађевини изузетно вредне архитектуре некадашње репрезентативне грађанске куће, која је услед честих

измена намене у великој мери преправљана, а зате-
чена напуштена и девастирана.

Међу најсложеније радове у овом периоду свр-
ставају се и рестаурације фасада, нека врста заштит-
ног знака Завода. У наступајућим годинама баш За-
вод ће бити главни носилац послова обнове фасада,
претежно у централној градској зони, али и у Зе-
муну и осталим градским општинама – као пројек-
тант, руководиоцац извођења радова, а готово увек
и као вршилац конзерваторског надзора. Пројекат
и радови који су уследили на рестаурацији фасада
Кайеџан Мишиној здања на Студентском тргу, нај-
репрезентативније зграде Београда и најзначајније
задужбине – јединствене палате чију архитектуру
карактеришу богато обликоване фасаде на којима
су примењени бројни стилски елементи решени у
различитим материјалима, изискивали су деликат-
тан и зналачки приступ рестаурацији, посебно де-
коративне пластике рађене у теракоти и завршног
аркадног каменог венца. Деликатан конзерваторски
приступ био је примењен и на рестаурацији фаса-
да двеју зграда у Улици краља Петра. Специфично
стилско обележје сецесијске архитектуре огледа-
ло се у примени керамичке облоге на уличној фа-
сади једне од њих. Захваљујући јединственом реше-
њу, примењеном и на суседној згради, која је имала
скромније и једноставније решење фасаде, добијена
је целина изузетних стилских одлика, која и данас
представља карактеристични репер у овом делу гра-
да, као *блок кућа са зеленим њочницама*.

Због формирања нове музејске поставке, изве-
дени су сложени радови на *Конаку кнеза Милоша*
у Топчидеру, који су подразумевали, поред конзер-
ваторских, и радове на статичкој санацији кровне
и међусpratних конструкција, укључујући и радове
на формирању нове подрумске техничке етаже у
функцији заштите објекта од подземних вода.

Радови на *Народном позоришту* пример су
борбе коју је Завод кроз читаво своје постојање, с
мањим или већим успехом, водио за очување гра-
дитељског наслеђа престонице и за примену кон-
зерваторских начела у обновама и реконструкција-
ма већег обима. Такви су свакако били и радови на
Народном позоришту.

Укључивање шире јавности у проблемати-
ку предстојеће реконструкције – која је требало да
обезбеди савремене услове и неопходне просторне
капацитете за несметано функционисање установе
сложене организационе структуре, а да истовреме-
но буде заснована на очувању споменичких вред-
ности једне од најстаријих и најзначајнијих зда-
ња Београда – резултирало је жучном расправом у
којој Завод није успео да одбрани став да се здању
врати аутентични изглед. Предлозима конзерва-
торских услова кроз варијантна решења вршени су
уступци који су се завршили компромисом, али је
остало забележено да примењено решење *йредсћа-
вља йреседан на зашћићеним објекћима*.

Наведени пројекти и радови које је Завод из-
водио, већином са својом Оперативом, описани
су детаљније после уводног текста и богато илу-
стровани техничким цртежима из пројеката, ар-
хивским документима, историјским и савременим
фотографијама. Поред њих, као пример радова
на заштити народног градитељства истакнута је
Родна кућа војводе Сћеје Сћејановића у Кумо-
дражу, а од радова на Београдској тврђави издво-
јени су санација и реконструкција великог сте-
пеништа Савског шеталишта и ревитализација
Барокне капије, која је после истраживања и кон-
зерваторских радова адаптирана у изложбени пр-
остор, посвећен историји Београдске тврђаве. Рад
на истраживању, правној заштити и заштити кроз
планска документа приказан је на примерима *Си-
сћематској истйраживања истйоријској језіра Бе-
оірада* и *Условима зашћићие за гејћални урбани-
сћички йлан Месних заједница 'Чукур чесма' и
'Перо Појовић Аіа'*.

Четврти период (1990–2000), како и назив по-
главља најављује, био је *Доба изолације*. Поглавље
које описује активности у том периоду неминовно
одсликава и друштвено-политичке односе у земљи
и окружењу, економску кризу, ратну атмосферу и
изопштеност из свих међународних организаци-
ја. То су услови у којима није било великих инве-
стиција, а улагање у наслеђе било је на маргини
друштва оптерећеног и усмереног на одржавање
основних егзистенцијалних потреба.

Ипак, у таквим околностима донета су чак два закона за област заштите наслеђа, од којих је други – *Закон о културним добрима* из 1994. године и данас важећи. Значај нове законске регулативе био је у дефинисању претходне заштите и утврђивању обавезе уграђивања услова заштите у планска документа. Нажалост, општа клима у држави није поговарала примени и развоју тако установљених законских поступака, због чега је 1993. године Завод донео документ о свом месту и улози у измени друштвено-економским условима, захтевајући да се јасно дефинише одговорност друштвене заједнице за споменичко наслеђе, будући да Завод не може бити једини одговоран за девастацију и нестајање највреднијих градских целина и амбијената. У складу с таквим околностима, Завод је усмерио своју делатност на систематска истраживања градитељског наслеђа Београда и захваљујући њима успео да припреми документацију на основу које је утврђено 66 непокретних културних добара. Најобимнијим и свеобухватним сматра се *Истраживање Дворског комплекса на Дедињу*, где су, поред самих грађевина, предмет увида, пописа и анализе била и појединачна уметничка дела и дела примењене уметности, што је остварено у сарадњи са стручњацима Народног музеја и Музеја примењене уметности. Детаљно снимљено стање, валоризација и дефинисање општих мера заштите резултирала су утврђивањем Дворског комплекса за појединачно културно добро и започињањем радова на његовој заштити.

Активности на презентацији наслеђа, што је био други важан сегмент рада Завода у овом периоду, илустроване су изложбама осмишљеним да у време блокираних комуникација представе различите везе и међународне утицаје који су кроз историју обележили градитељство Београда, као и других европских градова у којима су значајна дела остварили београдски архитекти. Кратким описом, илустроване каталозима и појединачним паноима, представљене су три изложбе – *Париз – Београд; Београд–Праг, архитектонске сјоне и Руски архитекти у Београду*, којима се Завод представио домаћој јавности, али и у Паризу (1994), Москви

(1998) и другим градовима Руске Федерације. *Часопис 'Наслеђе'* покренут је 1997. године, такође с циљем презентације културне баштине Београда, али и резултата рада Завода на њеном проучавању, вредновању и заштити.

Као један од највећих пројеката урађених деведесетих година 20. века, истакнут је пројекат реконструкције и адаптације *Зграде Министарства просвете*. Обухвативши три делимично повезане зграде, пројекат је успео да помири савремене захтеве новог корисника – Вукове задужбине – с прописаним мерама заштите, посебно ригорозним за уличну зграду у којој је морао бити очуван аутентични ентеријер са изузетно вредним делима примењене уметности и зидног сликарства. Од других, такође сложених пројеката који нису изведени или су изведени делимично, истакнути су *пројекти за Саборну цркву* – један за реконструкцију крова и други за рестаурацију фасада, који је подразумевао враћање декоративне пластике, као и пројекат за најзначајнију грађевину у комплексу *Бошаничке баште 'Јевремовац'*, јединственог стакленика са декоративно обрађеним централним делом.

Завод је наставио са израдом пројеката рестаурације фасада, те су за пример ове делатности издвојена два пројекта којима је заједничка била примена претходних истраживања – за *Аишеље Уроша Предића*, како би се фасади вратили елементи декоративне архитектонске пластике који недостају, и *Дом Светиој Саве*, на којем су поред потпуне рестаурације првобитних елемената обновљени и грбови српских земаља, што је рађено у сарадњи са стручњацима за хералдику.

Проблеми заштите народног градитељства су се све више усложњавали у овом периоду и довели до још једне радикалне интервенције – дислоцирања старе задружне *куће Ранковића у Дражевицу*, као једине преостале мере очувања једне од највреднијих моравских кућа на подручју града Београда. Околности које су обележиле тај период нису поштеделе ни Београдску тврђаву на којој је забележен највећи налет бесправне градње, коју су истовремено предузимали сви спортски клубови који су се на њој налазили. Због неуспеха у решавању овог

проблема применом законских овлашћења, Завод је прибегло и укључивању шире јавности у одбрану највреднијег и најстаријег градског простора, иницирајући трибину *Београдска тврђава – уништавање културне баштине*. Нажалост, у крајњем исходу, сва настојања Завода да се заустави бесправна градња остала су без резултата, стављајући у други план важне конзерваторске радове који су и у таквим околностима извођени на Београдској тврђави. За овај период издвојени су као најзначајнији истраживачки и конзерваторски радови на *Равелину Краљ кайије, Кайији десјоша Стефана Лазаревића, Лучном бедему комплекса Зиндан кайије*.

Промене у међусобном односу заштите наслеђа и урбанистичког планирања, које су најављене новим законом о планирању и уређењу простора и насеља, истакнуте су јер су за последицу имале одузимање права уграђивања услова заштите у планска документа и оспоравање статуса претходне заштите, што ће се директно одразити на третман наслеђа у склопу планова за Дедиње, Сењак и Топчидерско брдо. Та промена показале се као покретач других, све неповољнијих законских решења која су фаворизовала област планирања у односу на заштиту наслеђа и имаће утицај на статус и ингеренције Завода и службе заштите у целини.

Крај овог поглавља посвећено је *споменицима сградалим у бомбардовању 1999. године* – градителском наслеђу Београда које је претрпело огромну штету. Завод и читава служба заштите, реагујући на до тада потпуно нову и изузетно тешку ситуацију, организовали су се у оквиру Кризног штаба који је од почетка пратио стање споменичког фонда и о споменицима уништеним или оштећеним упркос Хашкој конвенцији о заштити културних добара у случају оружаног сукоба, обавештавао је светску јавност. Апели за заштиту архитектонске баштине слали су се на адресе бројних институција заштите и угледних појединаца. Захваљујући документацији коју је Завод, наслућујући надлазеће ратне сукобе микрофилмовао, објединио у јединствену базу података и унапредио њихову компјутерску обраду, било је могуће у наступајућем периоду обновити многе, тада страдале споменике културе.

После 2000. године која је донела корените промене у држави, наступио је период отварања према свету, обнављања прекинутих комуникација, стабилизације и јачања институција. Културно наслеђе је препознато као посебно значајно у том процесу, што је за последицу имало и јачање улоге службе заштите. Град Београд је значајна средства почео да усмерава за реализацију програма и пројеката Завода, док је Завод с друге стране чинио све да вредности наслеђа и своје активности на његовој заштити што више приближи грађанима и учини јавним, кроз учешће у новоустановљеним *Данима Београда* и *Данима европске баштине*, али и организовањем предавања и сталним учешћем у медијима. Културну баштину Београда Завод је представио изложбама о архитектури Константину Јовановићу, о средњовековним црквама и манастирима Космаја, о народном градитељству. Изложба *Фасаде Лиона и Београда на крају 19. века* приређена у циљу презентације београдског наслеђа у иностранству, покренула је питања примене конзерваторских метода у обнови фасада, те је у сарадњи са градом Лионом организован семинар о бојама на фасадама историјских грађевина, употреби савремених материјала и питањима њиховог декоративног осветљења. Настављајући традицију издавачке делатности покренута је едиција *Каталози нејокејних културних добара*, која је редовно излазила у серијама од по десет појединачних издања осмишљених да представљају целину, или према врсти наслеђа или према једновремено спроведеним конзерваторским радовима, а некада су појединачни каталози обележавали значајне историјске догађаје. Промоцији наслеђа допринела су и дигитална издања, као што су *Београдско наслеђе 011* и *Старо језиро Земуна*, а посебно нова званична веб-страница Завода са основним подацима о наслеђу на територији града Београда.

Завод је у првој и последњој години овог периода обележио и два значајна јубилеја: први – четири деценије постојања објављивањем збирке текстова *Пућевима заштити споменика културе*, свог првог директора Јована Секулића, и други – пола века рада покретањем годишње научноструч-

не конференције (тема прве била је *Заштитна традиционална наслеђа – стварно и моћне*) и издавањем интерактивног дигиталног каталога о непокретним културним добрима Београда.

Наведене активности биле су више него довољан разлог да овај период (2000–2010), посвећен петом деценији рада Завода, буде насловљен као *Презентација наслеђа*. Ову делатност детаљније приказују: *Дијалогна издања Завода, Дијализација, Каталогизација неопкретних културних добара и Годишња стручна конференција*.

Међутим, у монографији нису изостале ни друге области сложеног и разноврсног рада Завода. Као најзначајнији подухват с почетка овог периода издвојено је спасавање *зграде Народне скупштине*, која је оштећена у дешавањима 5. октобра 2000. године. Тимови стручњака били су ангажовани на евидентирању штете, пописивању уметничких дела, а касније и изради низа пројеката чијом је реализацијом великом делу овог здања враћен изворни изглед, уз неопходно савремено опремање које је било у функцији обављања сложених послова значајне државне институције. *Зграда Генералштаба*, још једна важна државна институција и репрезентативно здање значајних споменичких вредности, оштећено услед дејства влаге, статичких проблема и додатно у бомбардовању 1999. године, захтевало је специфичан конзерваторски приступ у решавању заштите фасада са богатом декоративном и скулптуралном пластиком. Поред рестаурације фасада Завод је израдио пројекат и руководио извођењем деликатног захвата рестаурације ентеријера *Рајне сале*, што је подразумевало обнову свих елемената декорације и решавање сложеног питања постављања нових државних и војних обележја у односу на обележја некадашњих држава.

Црква брвнара у Вранићу изабрана је као најкомплекснији подухват заштите народног грађевинарства, не само због сложености поступка потпуне реконструкције постојеће грађевине већ и као пример вишедеценијског настојања Завода да споменику културе обезбеди одговарајућу заштиту – истраживања којима је утврђено постојање старије цркве настављена су израдом пројекта, набавком и

припремом грађе и најзад самим извођењем на које се чекало више од три деценије.

Београдска тврђава је у овом периоду поново постала велико радилиште, будући да је Скупштина града улагала знатна средства у истраживања и конзерваторско-рестаураторске радове. Најобимнији су били на рестаурацији фасаде и санацији од влаге *Унутрашње Стамбол калнице*, на рестаурацији *Североисточне бедема Горње прага*, где су презентовани и обновљени завршни делови средњовековног спољашњег бедема са зупцима, и на враћању у функцију *Велике степенационе силе* на Савској падини, где је у његовом наставку нешто касније изведена пасарела за повезивање Тврђаве с реком. Како је Тврђава све више коришћена за одржавање бројних манифестација у оквиру *Дана Београда, Београдске летњег фестивала* и за одржавање позоришних представа и биоскопских пројекција, приступило се решавању сложеног питања управљања овим спомеником културе, отежано због нерешених имовинскоправних односа, те је решење нађено у формирању Јавног предузећа „Београдска тврђава“.

Посебно значајна била су *археолошка истраживања* евидентираних локалитета на ширем подручју града, а резултирала су значајним открићима, као што је био случај с локалитетом Црквине у Стублинама у општини Обреновац. Откривено насеље које припада винчанској култури утврђено је за непокретно културно добро. Поред ових, Завод је извео и заштитна археолошка ископавања на ужем подручју града, на локацијама планираним за савремену градњу. Посебно обимна била су истраживања у Пионирском парку испред зграде Старог двора, на месту изградње јавне гараже, где је истражен део југоисточне некрополе Античког Сингидунума.

Истраживачка делатност у овом периоду била је усмерена на индустријско наслеђе и послератну архитектуру, а настављено је и учешће у изради планских докумената. За утврђивање услова заштите за просторну целину Општине Врачар израђена је нова методологија, која је омогућавала да се на основу критеријума за валоризацију прописују мере заштите за групе грађевина, а општа правила

за уклапање нових интервенција имала су за циљ флексибилније решавање сваког конкретног проблема. *Елаборација заштитне за урбанистички план Тойчигера* изабран је за детаљнији приказ ове врсте делатности Завода. На просторној целини изузетних вредности, великог обухвата и хетерогене структуре извршено је зонирање на основу претходних анализа и валоризације и за сваки сегмент простора одређене су мере заштите.

Настављајући рад у свим областима заштите наслеђа, Завод је у шестој деценији постојања (2010–2020) знатан део активности посветио осавремењавању своје, иначе веома богате и већ у великој мери дигитализоване документације. У циљу омогућавања њеног ефикаснијег коришћења и олакшавања радног процеса стручњацима запосленим у установама заштите, урађен је *Пројекатски систем за вођење, ујрављање и коришћење докуменације неокрејној културној наслеђа*, док је за ширу јавност пласирање информација о наслеђу побољшано изградом новог савременијег сајта, који је рад Завода учинио видљивијим. Бољем познавању споменичких фондова допринео је и *Пројекат майирања неокрејној културној наслеђа*, који је замишљен као визуелни приказ културних добара на географско-топографским мапама појединачних градских општина, праћен сажетим описима. Завршен је синтезном мапом целе територије Београда, што је све праћено и поступним постављањем на интернет страницу Завода. Користећи нове технологије, у сарадњи с Факултетом организационих наука и Филозофским факултетом, урађени су одговарајући текстови за обележавање најзначајнијих споменика културе таблама са QR кодовима, а уједно су све информације постале доступне и на *Википедији*.

Презентација наслеђа и активности Завода на његовој заштити, путем изложби праћених одговарајућим каталозима, била је једна од најзаступљенијих активности у овом периоду. Бројне изложбе биле су посвећене појединачним споменицима (*Скривено блајо Дома Јеврема Грујића*), градитељском наслеђу које по својим архитектонским и стилским карактеристикама чини одређену целину

(*Сецесија у Ситаром језиру Земуна; Модерна Београда*), значајним архитектима (*Никола Несторовић – иоритреј једне ејохе*). Организовањем изложби, Завод се укључивао и у обележавање значајних годишњица и државних јубилеја. Тако је изложбом *Меморијали Првој светској рата на шеријорији Београда*, која је праћена истоименом студијом, Завод дао посебан допринос обележавању стогодишњице од почетка Великог рата, а изложбом *Риста Марјановић – рајни рејоритер*, стогодишњице од његовог завршетка. За детаљнију презентацију ових активности издвојена је изложба *Модерна Београда: архитектонска баштина ирестонице*, која је промовисана у Београду, али и у Паризу у Културном центру Републике Србије.

Часопис *Наслеђе*, који је редовно објављиван једном годишње, обележио је излажење XX броја, а 2018. године категоризован је као врхунски часопис националног значаја. У оквиру издавачке делатности, редовно су публиковани каталози непокретних културних добара, а као посебна издања објављене су и три монографије.

У континуитету су сваке године одржаване и научностручне конференције увек посвећене актуелним темама – индустријско наслеђе, стара градска језгра, јавни споменици, културни предео, али и проблемским, попут оних посвећених ризицима и перспективама културног наслеђа и последња посвећена односу градитељског наслеђа и урбанизма.

Завод је припремио предлоге одлука за утврђивање девет просторних културно-историјских целина, које су валоризоване и за које су утврђене мере заштите, међу којима је као најзначајнија издвојена целина *Историјско језиро Београда*, која је деценијама била предмет истраживања и за чијим се границама дуго трагало. Поред целина, у овом периоду су утврђена и 52 споменика културе, једно археолошко налазиште и једно знаменито место.

Бројни пројекти које су израдили стручњаци Завода, али и они у којима је Завод учествовао утврђивањем мера заштите и кроз вршење конзерваторског надзора, били су разлог због којег је последњи период окарактерисан као *Повратак великим пројектима*. Иако је у овом периоду већ

потпуно угашена некада веома важна делатност Завода – извођење радова, захваљујући којој су претходних деценија бројни пројекти могли да буду и реализовани под руководством Завода и његове Оперативе, захваљујући стручности и искуству Завод је у многим извођењима преузимао водећу улогу не само као аутор пројеката већ као најкомпетентнији познавалац споменика, усмеравајући ток и редослед радова, контролишући примену одговарајућих конзерваторских поступака, употребу материјала и њихову обраду.

Управо су такви пројекти издвојени да репрезентују извођачке подухвате на најзначајнијим споменицима и најрепрезентативнијим јавним грађевинама. *Београдска задруга* добила је јавну и административну функцију и целовитим решењем обнове фасада и крова, али и репрезентативног ентеријера, враћен је аутентични изглед једном од најистакнутијих остварења београдске и српске архитектуре и културног добра од великог значаја. *Народни музеј*, репрезентативно здање истог споменичког статуса, уједно и национална институција од посебног значаја, сложеним радовима на реконструкцији и адаптацији задржао је све споменичке вредности, а бољом организацијом простора у оквиру постојећег габарита и волумена и опремањем најсавременијом инфраструктуром добио неопходне услове за заштиту, чување и излагање својих богатих фондова. *Железничка станица*, репрезентативна грађевина која сведочи о модернизацији и европеизацији Београда крајем 19. века, после укидања изворне намене захтевала је свеобухватне радове рестаурације и санације. На основу пројекта Завода, који је подразумевао и претходне анализе техника градње и коришћених материјала, изведени су радови на рестаурацији фасада уз обнављање декоративне пластике, државних обележја Краљевине Србије и перонске надстрешнице као јединог елемента који ће сведочити о првобитној намени.

За разлику од претходних поглавља, у којима су радови на Београдској тврђави увек били представљени као целина у оквиру које су детаљније описивани они најзначајнији, за последње поглавље издвојена су чак четири појединачна пројек-

та, од којих су три и реализована. На *Споменику Захвалности Француској*, после вишедеценијских испитивања и варијантних решења заштите, што се односило првенствено на постамент с рељефима, изведена је његова замена у другој врсти камена, али у свему према првобитним облицима и димензијама, као и рестаурација бронзане фигуре. На споменику *Победник* изведени су статичка санација и потпуна рестаурација постамента и бронзане фигуре. *Комплекс Сахај калдруге и Барокне калдруге*, као сложена структура настајала током векова, применом комбинованих конзерваторских метода санирана је, презентована и извођењем савремених конструктивних и функционалних решења оспособљена за савремену намену. Четвртим пројектом најављен је почетак обимних радова на комплексу *Зиндан калдруге*, којима ће бити презентовани кључни делови утврђења, док ће се свим корисним просторима обезбедити услови за увођење одговарајуће намене.

Шест поглавља која илуструју рад Завода кроз период од шест деценија закупају читаочеву пажњу и побуђују радозналост садржајношћу, бројним информацијама, избором активности у оквиру разноврсне и богате свеукупне делатности ове установе. Томе доприноси и настојање аутора текста да наводећи пројектанте, руководиоце истраживања, ауторе изложби и публикација, вршиоце надзора, истакне заслуге стручњака Завода и свих других запослених који су у оквиру своје делатности допринели да Завод за заштиту споменика културе града Београда буде једна од водећих установа заштите културног наслеђа. Кроз сваку деценију, кратко и прецизно, дефинисан је и допринос сваког од укупно осам директора Завода.

Најзначајнији и најобимнији део монографије који говори о раду Завода наставља се и надограђује кроз прилоге у којима су хронолошким редом, али супротно поглављима, од најновијих до оних првих, наведене *Изложбе, Публикације, Најраде, ирризирања и захвалнице*.

Аутори монографије одлучили су да завршни део посвете људима заслужним што Завод обележава шест деценија рада на најдостојнији начин.

У томе су им помогли управо ти људи, који су, поред изузетних способности које су примењивали у стручним пословима, исказивали и друге надарености и умећа. Користили су их да забележе и опишу на један другачији начин установу у којој раде, своје колеге, заједничке стручне састанке, али и путовања и дружења када су долазили нови или се испраћали стари сарадници. Архитекта Мила Вуловић, једна од првих запослених, преузевши на себе улогу *Врайца Тврђавца*, оставила је у наслеђе *Хронику једног Завода*. Одлучујући се да публикују као посебан прилог својеврсну збирку стихова *Врабац*, обogaћену изузетним карикатурама из пера архитекте Зорана Јаковљевића, аутори монографије сачували су од заборавља једно давно време и допринели да читаоци осете дух заједништва, пријатељску и надахнуту атмосферу пуну ентузијазма и стваралачке радости.

Последњи део – *Зайослени*, посвећен је свим запосленима који су од оснивања до публиковања монографије радили у Заводу (или су и даље активни). Њихова имена употпуњена су бројним фотографијама, од најстаријих, на којима су први стручњаци, до најновије, настале поводом обележавања 60 година рада Завода.

За квалитет монографије објављене у тиражу од 400 примерака, заслужни су – поред главног и одговорног уредника Оливере Вучковић, која је заједно с Александром Фулгоси потписана као аутор идејног концепта, затим аутора текста Вере Павловић Лончарски – и сви други учесници у њеном

стварању, које су финансијски подржали Министарство културе и информисања Републике Србије и Секретаријат за културу града Београда. Посебне заслуге припадају и свим сарадницима који су изабрали пратећи илустративни материјал из богате документације Завода. Захваљујући дизајну који је осмислио Пеђа Паровић из „Пакт – студија“, добијена је репрезентативна монографија – прегледна и јасна, графички читљива, изузетне документарне вредности остварене избором и начином компоновања техничке документације и фотографија.

Монографијом о 60 година рада Завод за заштиту споменика културе града Београда постигао је два циља. Први је свакако везан за суштину оваквих публикација, а то је представљање установе кроз најзначајније активности. Други циљ постигнут је вешто изабраним и представљеним примерима истраживања, публиковања, презентације, пројеката, техничке заштите, због чега монографија представља и својеврсну енциклопедију не само баштине Београда већ и конзерваторских подухвата вредних памћења. Ова монографија је то свакако омогућила обезбедивши да остану забележени за будућност и генерације које долазе.

Др Марина Ј. Нешковић,
архитекта
Републички завод за заштиту
споменика културе, Београд
marina.neskovic@heritage.gov.rs